

بازخورد دانشجویان علوم انسانی به آموزش حضوری، آنلاین و ترکیبی (یک مطالعه کیفی)

علی صادقی^۱، لادن سلیمی^۲

۱. دانشجوی دکتری رشته برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد ساری، ایران. (نویسنده مسئول).

۲. استادیار و عضو هیئت علمی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد ساری، ایران.

فصلنامه ایده‌های نو در تعلیم و تربیت، دوره سوم، شماره هفتم، تابستان ۱۴۰۲، صفحات ۳۱-۴۲

چکیده

این مطالعه باهدف بررسی بازخورد (نظرات و ترجیحات) دانشجویان علوم انسانی از شیوه‌های آموزش حضوری، آنلاین و ترکیبی پس از بازگشت به کلاس حضوری انجام شده است. بااینکه تحقیقات بسیاری در رابطه با تغییر اجباری به آموزش آنلاین در طول همه‌گیری کووید-۱۹ وجود داشت، اما تحقیقات کمی درباره درک و دریافت دانشجویان از روش‌های مختلف آموزش و یا مقایسه بین آن‌ها انجام شده است. رویکرد این پژوهش کیفی و با استفاده از راهبرد تحلیل موضوعی یا تماتیک بود. جامعه پژوهش شامل دانشجویان دانشگاه‌های دولتی شهر تهران بودند که داده‌ها با استفاده از روش نمونه‌گیری نظری هدفمند بر اساس اشباع نظری با تعداد ۲۴ مشارکت‌کننده مورد مطالعه قرار گرفتند. داده‌ها از طریق مصاحبه‌های شبه ساختاری گردآوری شدند. مضامین و مفاهیم مرتبط با سه روش آموزش حضوری، آنلاین و ترکیبی در دوران همه‌گیری کووید-۱۹ کدگذاری شدند. کدهای تحلیل داده‌ها، توصیفی بودند. از طریق فرآیند کدگذاری، از الگوهای واکنش برای آگاهی‌رسانی مضامین و مقوله‌های حاصل شده در راستای ارتباط آنان با سؤالات پژوهش استفاده شد. مزایای آموزش حضوری از دیدگاه دانشجویان شامل رابطه بی‌واسطه با استادان، اجتماعی شدن، تعامل و همچنین مشارکت فعال دانشجویان بود. اصلی‌ترین ایراد آموزش حضوری جدول زمانی است. همچنین مزایای آموزش آنلاین مکان و زمان‌بندی منعطف و تغییرپذیری و آشنایی با فناوری دیجیتال می باشد. معایب آن به مشکلات فنی و فقدان کلاس‌های عملی است. اکثریت دانشجویان آموزش ترکیبی را بر دو آموزش دیگر ترجیح دادند. بازخورد دانشجویان نسبت به شیوه آموزش، آموزش حضوری و آنلاین و آموزش ترکیبی است؛ بنابراین سیاست‌های عملی دانشگاه و راهکارهایی برای اتخاذ روش‌های آموزش ترکیبی/چندگانه (حضوری و آنلاین) مورد بحث قرار گرفته‌اند.

واژه‌های کلیدی: آموزش حضوری، آموزش آنلاین، آموزش ترکیبی، دانشگاه، بازخورد دانشجویان، همه‌گیری کووید-۱۹.

مقدمه

آموزش عالی ایران در اثر پدیده کرونا هم از بعد ملی و هم بین‌المللی دچار تغییراتی شد (اصغری، ۲۰۲۰). در پی این تغییرات در اواخر سال ۹۸ و پس از گسترش شیوع آن، تقریباً همه مراکز و موسسه‌های آموزش عالی و دانشگاه‌ها مجبور به تعطیلی شدند. این بیماری همه‌گیر حجم کاری اساتید و کارکنان مؤسسات را افزایش داد. بسیاری از مدارس، دانشگاه‌ها به‌اجبار بسته شد و یا بسیار محدود کار کردند تا خطر ابتلا را به حداقل برسانند (دهوان، ۲۰۲۰؛ راپانتا و همکاران، ۲۰۲۰). اکثر مؤسسات آموزشی، آموزش از راه دور اضطراری را اجرا کردند (ون در گراف و همکاران، ۲۰۲۱). در طول این بحران سیستم آموزش برای بهبود بخشیدن به وضعیت خود نیاز داشت ظرفیت‌های جدیدی به وجود آورد تا بتواند از آموزش محافظت نماید. با این حال، شیوه‌های برخورد با مشکل که برای تداوم یادگیری استفاده شده‌اند؛ به‌طور کامل مؤثر نبودند؛ بنابراین یادگیری آنلاین دانشجویان به‌شدت بر پشتیبانی فناوری‌های دیجیتال متکی شد (اقبال و همکاران، ۲۰۲۲). با اینکه آموزش آنلاین و آموزش از راه دور در دانشگاه موضوع نوظهور و جدیدی نبود اما برای دانشجویانی که معمولاً در کلاس‌های حضوری شرکت می‌کردند یک تجربه جدید و ناگهانی بود. در طول همه‌گیری کرونا انتقال کامل به آموزش و یادگیری آنلاین چندترم تحصیلی به طول انجامید و پس‌از آن دانشگاه‌ها به آموزش حضوری متداول برگشتند. شواهد جدیدی وجود دارد که نشان می‌دهد همه‌گیری به پایان نرسیده است و باید رفتاری مناسب برای مقابله با بحران رو به رشد کرونا اتخاذ شود. واکسن‌ها پرتو امیدی هستند که به بهبود سیستم ایمنی بدن کمک می‌کنند و بدن را در برابر انواع جهش‌یافته این ویروس محافظت می‌کنند (پاول، ۲۰۲۱). گزارش شده است که ایمنی می‌تواند شیوع و گسترش عفونت را در جمعیت محدود کند. باید فعالیت‌های جدید آموزشی برای ارائه تجربیات بهینه یادگیری به یادگیرندگان برنامه‌ریزی شود. هدف این مطالعه بررسی نظرات و ترجیحات دانشجویان علوم انسانی نسبت به شیوه‌های آموزش حضوری، آنلاین و ترکیبی بعد از حضوری شدن آموزش‌ها بود. بررسی ترجیحات دیدگاه‌های دانشجویان به این دلیل که به احتمال زیاد بر طرز برخورد آنان با روش‌های آموزشی مختلف دانشگاهی (آموزش حضوری، آنلاین و چندگانه-ترکیبی) در دوران بعد از همه‌گیری تأثیر می‌گذارد حائز اهمیت است. تجربیات شرکت در کلاس‌های کاملاً آنلاین نگرانی‌های دانشجویان را افزایش می‌دهد (پتیگرو و هاوس، ۲۰۲۲). لازم به ذکر است که آموزش آنلاین (آموزش همزمان یا غیر همزمان) به‌طور کامل مجازی و با استفاده از اینترنت تشکیل می‌شود، درحالی‌که تنها بخشی از آموزش ترکیبی به‌صورت مجازی تشکیل می‌شود؛ این شرایط می‌تواند شامل حضور بعضی از دانشجویان در کلاس و بعضی دیگر آنلاین باشد و یا اینکه تمام دانشجویان بخشی از زمان را به‌صورت آنلاین و بخشی از زمان را به‌صورت حضوری در کلاس شرکت پیدا کنند (سالیوان، ۲۰۲۲).

از زمان شیوع ویروس کرونا تحقیقات روزافزونی در رابطه با انتقال از آموزش حضوری متداول به آموزش آنلاین در زمان همه‌گیری کرونا انجام گرفته است (آریستونیک و همکاران، ۲۰۲۰؛ باند و همکاران، ۲۰۲۰؛ مالیک و داهیا، ۲۰۲۱؛ نیکولوپولو، ۲۰۲۲؛ نیکولوپولو و کاسلوگ لو، ۲۰۲۲)، اکثر این تحقیقات بر درک دانشجویان در رابطه با یادگیری آنلاین تمرکز دارند (به‌عنوان مثال، اقبال و همکاران، ۲۰۲۲؛ خان و همکاران، ۲۰۲۲)؛ تحقیقات کمتری به روش‌های آموزشی دیگر و یا مقایسه آن‌ها می‌پردازد (فینالی و همکاران، ۲۰۲۲). نظرات دانشجویان در مورد نکات مثبت و مزایای آموزش آنلاین شامل منعطف بودن و تغییرپذیری زمان و مکان (خان و همکاران، ۲۰۲۲؛ استوارت و لونتال، ۲۰۲۱؛ پائودل، ۲۰۲۱)، کارایی و فراگیرندگی زمانی (خان و همکاران، ۲۰۲۲)، کاهش رفت‌وآمد (فینالی و همکاران، ۲۰۲۲) و استفاده از مهارت‌های دیجیتال بود (اقبال و همکاران، ۲۰۲۲). معایب و نقاط ضعف عمدتاً به مسائل فنی از جمله زیرساخت و اتصال به اینترنت (خان و همکاران، ۲۰۲۲؛ پائودل، ۲۰۲۱)، پشتیبانی محدود دانشگاه (اقبال و همکاران، ۲۰۲۲؛ خان و همکاران، ۲۰۲۲)، احساسات منفی مانند حوصله سررفتن و اضطراب (آریستونیک و همکاران، ۲۰۲۰؛ گارسیا-گونزالس و همکاران، ۲۰۲۲)، ارتباط و تعامل محدود با معلمان و همتایان (استوارت و لونتال، ۲۰۲۱؛ زاگوس و همکاران، ۲۰۲۲)، فقدان جلسات آزمایشگاهی (فینالی و همکاران، ۲۰۲۲) و مشکلات مربوط به سلامت (خان و همکاران، ۲۰۲۲؛ مالک و ضاحیه، ۲۰۲۱) اشاره داشت. ترجیحات دانشجویان از آموزش چندگانه غالباً با ترکیب مزایای آموزش حضوری و آنلاین (به‌عنوان مثال، معاشرت با دانشجویان در کلاس و تمرکز بیشتر بر خودآموزی در خانه) مرتبط است (لی و همکاران، ۲۰۲۲؛ لی، ۲۰۲۲). همچنین

استفاده بهینه از جلسات عملی پس از شرکت در جلسات تئوری نیز به عنوان مزیت گزارش شده است (فینلی و همکاران، ۲۰۲۲). دیدگاه ها و نظرات دانشجویان در مورد جنبه های مثبت کلاس های حضوری، به تمرکز آسان تر در زمانی که از لحاظ فیزیکی با همکلاسی های خود هستند؛ اشاره دارد (لی و همکاران، ۲۰۲۲).

مطالعات اخیر در رابطه با شیوه های مختلف آموزش با توجه به ترجیحات دانشجویان، نشان دهنده این است که دانشجویان در مقایسه با یادگیری آنلاین بیشتر یادگیری حضوری (اقبال و همکاران، ۲۰۲۲؛ پونگکنداک و همکاران، ۲۰۲۱؛ زاپتا و همکاران، ۲۰۲۱) و بعد از آن یادگیری ترکیبی را ترجیح می دهند؛ این در حالی است که همچنان بر این باورند که در آینده روش یادگیری چندگانه جایگزین روش کنونی می شود (لی و همکاران، ۲۰۲۲). به بیان دقیق تر، نتایج بررسی نظرات دانشجویان در سراسر ایالات متحده، کره جنوبی و کلمبیا (زاپاتا و کوئروو، ۲۰۲۱) نشان دهنده این بود که گرچه یادگیری آنلاین دانشجویان را به شدت درگیر کرده بود، اما عقیده داشتند که یادگیری آنلاین به نسبت یادگیری حضوری چندان جامع و مؤثر نیست. در پاکستان اکثر دانشجویان علاقه ای به انتخاب کلاس های آنلاین پس از پایان همه گیری ندارند (اقبال و همکاران، ۲۰۲۰). ترجیح دانشجویان دانشگاه های ایران نیز این بود که آموزش حضوری قابل جایگزینی با آموزش آنلاین نیست، خصوصاً دروسی که به کلاس های عملی مرتبط هستند و نیاز به کار و آموزش آزمایشگاهی دارند (زاگوس و همکاران، ۲۰۲۲). دانشجویان چینی نیز عقیده داشتند که پس از پایان همه گیری؛ یک مدل چندگانه که هر دو حالت کلاس های حضوری و آنلاین را با هم ترکیب می کند، ضروری است. بیش از نیمی از نمونه ها در حالی که کلاس های آنلاین انتظارات آنان را در مورد مشغولیت و مشارکت در کلاس ها برآورده نکرده بود، کلاس های آنلاین را به اندازه کلاس های حضوری جدی نگرفتند. دانشجویان علوم ورزشی در انگلستان، یادگیری چندگانه را بهتر از یادگیری آنلاین یا مجازی ترجیح دادند (فینلی و همکاران، ۲۰۲۲). برداشت دانشجویان از آموزش چندگانه در مقایسه با یادگیری آنلاین از لحاظ پشتیبانی تحصیلی، مدیریت سازمانی، منابع یادگیری، اجتماع یادگیری و همچنین ارزیابی و بازخورد بهتر بود. مشارکت دانشجویان و به ویژه در زمان استفاده از فناوری دیجیتال به جنبه ای اصلی در آموزش عالی بدل شده است (باند و همکاران، ۲۰۲۰)، در حالی که در طول دوره کرونا مشارکت دانشجویان در کلاس های آنلاین دچار چالش بود (سالتا و همکاران، ۲۰۲۲؛ استوارت و همکاران، ۲۰۲۲). بر پایه برداشت دانشجویان عواملی که بر علاقه و انگیزه آنان برای درگیر شدن با یادگیری آنلاین تأثیر می گذارد، شامل معلم و روش های تدریس

(آریستونیک و همکاران، ۲۰۲۰؛ اقبال و همکاران، ۲۰۲۲؛ مالک و داهیا، ۲۰۲۱؛ استوارت و لونتال، ۲۰۲۱)، خودکارآمدی و اضطراب دانشجویان (زاپاتا و همکاران، ۲۰۲۱)، رشته تحصیلی (آریستونیک و همکاران، ۲۰۲۰)، فعالیت های آنلاین (لی و همکاران، ۲۰۲۲)، و فرهنگ (خان و همکاران، ۲۰۲۰) می شود. مثلاً اقبال و همکاران (۲۰۲۲) دریافتند که دانشجویان به این دلیل که اساتید آنان در حین کلاس های آنلاین شرایط را برایشان تسهیل نمی کردند ناراضی و بی انگیزه بودند؛ تسهیل کردن یا آسان سازی با بازخورد به موقع و مستمر، پیگیری استاد و انگیزه سازی باهدف بهبود عملکرد تحصیلی دانشجویان مرتبط بود. همچنین گزارش شده است که فعالیت های یادگیری آنلاین نیز باعث آسان سازی مشارکت و تعامل بیشتر با همسالان و استادان است (لی، ۲۰۲۲).

ادامه تحصیل دانشگاهی در زمان تحولات (همه گیری، فجایع، درگیری ها) امری ضروری است و هر آنچه در زمان همه گیری اخیر کرونا می آموزیم می تواند در آینده مفید واقع شود. بااینکه شواهد فزاینده ای در رابطه با انتقال اجباری به آموزش آنلاین در طول همه گیری کرونا وجود دارد، تحقیقات زیادی به برداشت دانشجویان دانشگاه در مورد شیوه های مختلف آموزشی یا مقایسه ای آنان با یکدیگر اشاره ندارد. خصوصاً در طول همه گیری، ادبیات در آموزش آنلاین، کمیاب است (سالتا و همکاران، ۲۰۲۲؛ زاخاریس و نیکولوپولو، ۲۰۲۲؛ زاگوس و همکاران، ۲۰۲۲). در شرایط بحرانی و همین طور اتفاقاتی که در آینده ممکن است پیش بیاید، شناخت بازخورد و دیدگاه های دانشجویان برای برنامه ریزی بهتر به جهت ادامه و ارتقای آموزش و یادگیری دانشگاه ها از ارزندگی و بایستگی پژوهشی برخوردار است. با توجه به موارد فوق، این پژوهش، بازخورد دانشجویان دانشگاه های شهر تهران را بلافاصله پس از بازگشت به کلاس های حضوری، یعنی بعد از این که دانشجویان هر سه روش آموزشی را تجربه کرده اند، در رابطه با روش های آموزش حضوری، آنلاین و ترکیبی بررسی کرد.

پرسش‌های پژوهش

۱. نظرات دانشجویان در رابطه با مزایا و معایب آموزش حضوری، آنلاین و ترکیبی چیست؟
۲. دانشجویان بعد از پایان دوران همه‌گیری چه نوع شیوه آموزشی (آنلاین، حضوری، ترکیبی) را ترجیح می‌دهند؟
۳. چه عواملی بر تعامل و مشارکت دانشجویان در طول دوره همه‌گیری در رابطه با یادگیری آنلاین تأثیرگذار بوده است؟

روش پژوهش

با توجه به ماهیت موضوع پژوهش و نیاز به داده‌های مبتنی بر نظر مشارکت‌کنندگان، رویکرد این پژوهش کیفی و با استفاده از راهبرد تحلیل موضوعی ویا تماتیک بود. جامعه پژوهش شامل دانشجویان دانشگاه‌های دولتی شهر تهران بودند که با استفاده از روش نمونه‌گیری نظری هدفمند بر اساس اشباع نظری با تعداد ۲۴ مشارکت‌کننده مورد مطالعه قرار گرفتند و داده‌ها از طریق مصاحبه‌های شبه ساختاری گردآوری شدند. معیارهای ورود به تحقیق، به این دلیل که تجربه یادگیری آنلاین منحصرأ در دانشگاه‌ها به دست می‌آمد این بود که دانشجویان الزاماً باید در سال دوم تحصیلی یا بالاتر باشند (زیرا در طول مدت همه‌گیری کووید -۱۹، دانشجویان سال اولی در ترم دوم، یادگیری آنلاین را تجربه کردند). نمونه تحقیق شامل ۲۴ دانشجوی علوم انسانی از دانشگاه‌های دولتی تهران بودند. جدول ۱ نشان‌دهنده مشخصات نمونه (جنسیت، سن، سال و رشته تحصیلی) است. ۱۸ دانشجو زن و ۶ نفر مرد بودند، محدوده سنی از ۲۱ تا ۲۴ سال بوده و ۲۰ نفر از شرکت‌کنندگان در سال (سوم و چهارم) و چهار دانشجو در سال (دوم) از تحصیل خود بودند. مشخصات و ویژگی‌های مصاحبه‌شوندگان در جدول ۱ آورده شده است:

جدول ۱. ویژگی‌های کلی مصاحبه‌شوندگان

جنسیت	زن (۱۸)
	مرد (۶)
سال تحصیلی	سال دوم (۴)
	سال سوم (۱۰)
	سال چهارم (۱۰)
سن	۲۱-۲۲ (۱۴)
	۲۳-۲۴ (۱۰)
رشته تحصیلی	مدیریت آموزشی (۱۰)
	تکنولوژی (۷)
	برنامه‌ریزی آموزشی (۵)
	دیگر موارد (۳)

مشارکت دانشجویان داوطلبانه بوده و مسائل اخلاقی مطابق با مقررات عمومی حفاظت از داده‌ها رعایت شد. تمام شرکت‌کنندگان در مورد ماهیت تحقیق مطلع شدند و به آن‌ها اطمینان خاطر داده شد که در صورت تمایل به شرکت در تحقیق، نظرات و اطلاعات آنان ناشناس باقی خواهد ماند. با دانشجویان صحبت شد که تمام مصاحبه‌ها ضبط می‌شود، و موارد ضبط‌شده و رونوشت‌ها در اختیار هیچ شخصی غیر از پژوهشگر نخواهد بود. مجوز رسمی از کمیته تحقیقات اخلاقی دانشگاه گرفته شد. برای اطمینان از ناشناس و محرمانه بودن، از برای پنهان کردن هویت شرکت‌کنندگان از کد استفاده شد. پیش از اجرای هر مصاحبه، مسئله پژوهش به‌دقت برای مصاحبه‌شوندگان تشریح شد و سپس بر اساس منشور مصاحبه به عنوان ابزار پژوهش، پرسش‌های اساسی زیر مطرح گردید. لازم به ذکر است سؤالات مصاحبه بر اساس اطلاعات به‌دست‌آمده از تحقیق هدایت و تعیین می‌شدند و با پرسش‌های پژوهشی این تحقیق همسو بودند.

- ۱- چه مسائلی را به عنوان مزایا و معایب آموزش حضوری، آنلاین و چندگانه در نظر می‌گیرید؟
- ۲- چه نوع و شیوه آموزشی (حضوری، آنلاین، چندگانه) شما را به تعامل بیشتر در رابطه با تحصیلات دانشگاهی خود ترغیب می‌کند؟
- ۳- چه عواملی به تعامل شما در طول دوره همه‌گیری با کلاس‌های آنلاین کمک کرد؟

سؤال اول به منظور هدایت دانشجویان به سؤال دوم، یعنی بیان ترجیحات خود پس از ذکر معایب برای هر حالت در مورد نوع آموزش، تدوین شده است. برای تحلیل داده‌ها از راهبرد تحلیل محتوای تماتیک استفاده شد. تحلیل تماتیک یک روش برای تحلیل داده‌های کیفی و یکی از خوشه‌های روش‌هایی است که بر شناسایی الگوی معنایی در یک مجموعه داده تمرکز دارد. در این روش پژوهشگر آزادی عمل بیشتری دارد و لزومی به مراجعه یا ارجاع به مبانی نظری ندارد و می‌تواند در پی کشف الگوی خود باشد (قاسمی و هاشمی، ۱۳۹۸). کدهای تحلیل داده‌ها، توصیفی بودند. از طریق فرآیند کدگذاری، از الگوهای واکنش برای آگاهی‌رسانی مضامین و مقوله‌های حاصل شده در راستای ارتباط آنان با سؤالات پژوهش استفاده شد (کرسول، ۲۰۱۲). در ابتدا مصاحبه‌ها بازنویسی شدند؛ پیش از شروع فرآیند کدگذاری متون بازنویسی شده چندین دفعه خوانده شدند. سپس واحدهای معنا دار (گزاره‌ها) شناسایی شدند، پس از نخستین دور کدگذاری، سطح انتزاع با شناسایی مضامین مشترک افزایش یافت. نتایج با توجه به سه سؤال پژوهشی تحقیق ارائه شده‌اند. برای تضمین از ناشناس بودن، از کد شماره برای خطاب (دانشجوی ۱، دانشجوی ۲ و الی آخر)، موارد مشابه استفاده شد.

یافته‌ها

بررسی نظرات دانشجویان در ارتباط با سؤالات تحقیق: مزایا و معایب آموزش حضوری، آنلاین و ترکیبی

مزایا و معایب کمبودهای سه روش آموزشی توسط دانشجویان در جدول‌ها ارائه شده است؛ تعداد منابع در پراتر نشان داده شده است. از مزایای آموزش حضوری؛ نزدیک گرایی با استادان (۱۶ منبع)، اجتماعی شدن و تعاملات (۱۴ منبع)، و همین‌طور مشارکت فعال دانشجویان و همکاری اشتراکی بهتر را می‌توان نام برد، درحالی‌که معایب عمده شامل جدول زمانی چالش‌برانگیز (۹ منبع)، عدم استفاده و استفاده حداقلی از تکنولوژی توسط استادان (۹ منبع) و زمان آزاد کمتر بود. مزیت عمده آموزش آنلاین شامل، انعطاف و تغییرپذیری زمان و مکان هنگام درس خواندن در خانه (۱۹ منبع) و به دنبال آن آشنایی با فناوری دیجیتال است؛ نقاط ضعف عمده به مشکلات فنی مانند اتصال بد (یا قطع شدن) به اینترنت (۱۸ منبع)، و در پی آن از دست دادن کلاس‌های عملی و کارهای آزمایشگاهی (۱۱ منبع)، مشکلات استادان با فناوری و تعامل حداقلی با استادان و همسالان اشاره دارد. برداشتهای مثبت درباره آموزش چندانکه اکثراً با ترکیب مزایای آموزش حضوری و آنلاین (به حداقل رساندن نقاط ضعف یادگیری آنلاین) (۱۱ منبع) مرتبط بود، درحالی‌که حدود نیمی از نمونه‌ها باور دارند که آموزش چندانکه یک‌راه‌حل عملی و مناسب موارد خاص است (به عنوان نمونه، کمبود وسایل نقلیه، شرایط بد آب‌وهوا)؛ تعدادی از معایب مانند برنامه درسی نامناسب توسط دانشجویان گزارش شد. شایان ذکر است که ۱۰ دانشجو به آموزش ترکیبی امتیاز مثبت دادند.

جدول ۲. مزایا و معایب روش آموزشی حضوری (تعداد=۲۴)

مزایای آموزش حضوری	معایب آموزش حضوری
نزدیک گرایی با استادان (۱۶)	جدول زمانی چالش‌برانگیز (۹)
امکان تمرین عملی (۳)	عدم استفاده و استفاده حداقلی از تکنولوژی (۹)
اجتماعی شدن و تعامل (۱۴)	زمان آزاد کمتر (۸)
آزمایی بهتر (۳)	حواس‌پرتی و سروسا در کلاس درس (۴)
مشارکت فعال دانشجویان (۷)	خطر انتقال و پخش ویروس (۳)
مشارکت و تعامل بهتر (۶)	امکان از دست دادن کلاس‌ها (۳)

جدول ۳. مزایا و معایب روش آموزشی آنلاین (تعداد=۲۴)

مزایای آموزش آنلاین	معایب آموزش آنلاین
انعطاف و تغییرپذیری زمان و مکان هنگام درس خواندن در خانه (۱۹)	مشکلات فنی (مانند قطع شدن اینترنت یا اتصال ضعیف (۱۸)
آشنایی با تکنولوژی دیجیتال، یادگیری برنامه‌های جدید (۸)	استادان (در ابتدا) در حین کار با پلتفرم‌ها دچار مشکل می‌شدند (۱۰)
تمرکز بیشتر (۴)	تعامل حداقلی با استادان و همسالان (۱۰)
پاسخ فوری اساتید به سؤالات (۶)	سوزش چشم به دلیل استفاده از کامپیوتر برای مدت طولانی (۴)
	از دست دادن کلاس‌های عملی، کار آزمایشگاهی (۱۱)

جدول ۴. مزایا و معایب روش آموزشی ترکیبی (تعداد=۲۴)

مزایای آموزش چندگانه	معایب آموزش چندگانه
مزایای کلاس‌های آنلاین و حضوری را ترکیب می‌کند (۱۱) راه حل عملی و درخور برای موارد خاص (اعتصاب، آبوهوا) (۱۰) قابلیت سازگاری برای دانشجویان شاغل (۳) یادگیری خودتنظیمی (مدیریتی) (۴) کیفیت بهتر آموزش (۲)	برنامه درسی درهم، دشواری در سازماندهی کلاس‌ها (۹) عدم آشنایی با تکنولوژی (۳) نیازمند آمادگی بهتر استادان است (۴)

نکته: در حین سال اول همه‌گیری؛ ترم درسی ۲ (اوایل بهمن ماه) بعد: در حین سال دوم همه‌گیری؛ ترم درسی ۱ (اوایل مهرماه)

جدول ۵. ترجیحات دانشجویان در رابطه با روش‌های آموزشی پس از همه‌گیری (تعداد=۲۴)

ترجیحات	تعداد دانشجویان
آموزش حضوری	۱۳
آموزش ترکیبی-چندگانه	۱۰
آموزش حضوری برای دروس عملی و آموزش آنلاین برای دروس نظری	۸
آموزش آنلاین	۲

نمونه‌های منتخب در مورد مزایا و معایب آموزش حضوری عبارت بودند از:

"من فکر می‌کنم می‌توانم نزدیک گرایی با استاد، امکان کار عملی، دورهٔ روشمند و مشارکت فعال را به عنوان مزایا نام برد." (دانشجوی ۱)

"زمان آزاد محدود به دلیل رفت‌وآمد برای شرکت در کلاس‌ها و وجود سروصدا حین شرکت در کلاس درس" (دانشجوی ۲)

نظرات دانشجویان که نشان‌دهندهٔ منتخبی از معایب آموزش آنلاین است:

"فرآیند خسته‌کننده (سرگرد، سوزش چشم و کمردرد ناشی از بی‌حرکتی)، دروس خسته‌کننده و بدون گیرایی" (دانشجوی ۱۳)

"اینترنت ضعیف، مشکلات متصل شدن به اینترنت، احساس اضطراب و ترس" (دانشجوی ۱۶)

نمونه اظهارات دربارهٔ مزایای آموزش چندگانه عبارت‌اند از:

"مشکلات عملی (معایب آموزش حضوری و آنلاین) را حل می‌کند" (دانشجوی ۱)

"برابری در آموزش و ارتباط با دانشگاه از بین نمی‌رود" (دانشجوی ۴)

مزایا و معایب از شیوه‌های مختلف آموزشی ناشی از تجربیات آموزشی آن‌ها در طول همه‌گیری است. دانشجویان پیش‌ازاین تنها تجربهٔ حضور در کلاس‌های حضوری متداول را داشتند و برای اولین بار آموزش آنلاین را تجربه کرده بودند. هدف اولین سؤال پژوهشی هدایت دانشجویان به پاسخ دادن به سؤال دوم پژوهش در ارتباط با اولویت‌هایشان بود.

ترجیحات دانشجویان در مورد نوع و شیوهٔ آموزش (حضوری، آنلاین، ترکیبی) پس از پایان دورهٔ همه‌گیری

در جدول ۵ ترجیحات دانشجو (انتخاب ارجح) در رابطه با روش (های) یادگیری پس از همه‌گیری نشان داده شده است. نیمی از نمونه‌ها (۱۲ دانشجو) اظهار داشتند که تنها آموزش حضوری را ترجیح می‌دهند. ۱۰ دانشجو آموزش ترکیبی و تنها ۲ دانشجو آموزش آنلاین را ترجیح دادند. یک‌سوم نمونه‌ها در رابطه با آموزش ترکیبی توضیح دادند که برای دوره‌های عملی و آزمایشگاهی آموزش حضوری و برای دوره‌های نظری آموزش آنلاین را ترجیح می‌دهند.

آموزش حضوری در بین دانشجویان ارجحیت بیشتری داشت. به‌موازات آن، ترجیح به آموزش ترکیبی و به‌خصوص آموزش آنلاین برای دروس و دوره‌های نظری و آموزش حضوری برای کارگاه‌ها و آزمایشگاه‌ها توسط چندین دانشجو مورد تأیید بود. بعضی از شرکت‌کنندگان گفتند:

"تعامل بین دانشجویان بسیار مهم است و این در آموزش حضوری اتفاق می‌افتد پس برای تعامل نمی‌توان جایگزینی پیدا کرد. گرچه یادگیری آنلاین آسان و در دسترس است، اما یادگیری حضوری مزایای بسیار بیشتری ارائه می‌دهد؛ تعامل مهم‌ترین عامل پیشرفت تحصیلی دانشجو است." (دانشجوی ۴)

"من بر این باورم که یادگیری حضوری قابل‌جایگزینی نیست. بااین‌حال، آموزش ترکیبی می‌تواند به این دلیل که هر دو نوع آموزش (حضوری و آنلاین) را ترکیب می‌کند کارساز باشد. یادگیری ترکیبی می‌تواند نقش مکمل را ایفا کند و مفید باشد. می‌توان برخی از دروس را به‌صورت

آنلاین انجام داد، به این صورت دانشجویان زمان کمتری را در محوطه دانشگاه می‌گذرانند. بدین ترتیب، ارتباط بین استاد و دانشجو از بین نمی‌رود» (دانشجوی ۵)

من قطعاً آموزش حضوری را ترجیح می‌دهم. باین‌وجود، زمانی که به نمی‌توانیم به دلایلی در محوطه دانشگاه حضور پیدا کنیم (نبود وسایل نقلیه عمومی و غیره)، آموزش ترکیبی بهترین راه‌حل است» (دانشجوی ۱۰)

«آموزش ترکیبی ایده‌آل است، از نظر من آموزش الکترونیکی برای آموزش بخش نظری دوره‌ها بهتر است ... و برای کارگاه‌های عملی و برای امتحانات آموزش حضوری مناسب‌تر است» (دانشجوی ۱۸)

آموزش ترکیبی به من انگیزه بیشتری برای شرکت در مطالعات دانشگاهی می‌دهد، زیرا دوره‌هایی که عملی نیستند - اما تئوری هستند - می‌توانند به روش ترکیبی تدریس شوند. آموزش ترکیبی به دانشجویانی که دور از دانشگاه زندگی می‌کنند یا مشغول به کار هستند کمک می‌کند» (دانشجوی ۵)

«من ترجیح می‌دهم که در خانه آموزش ببینم زیرا آرامش و تمرکز بیشتری دارم؛ اما می‌توان برای کلاس‌های تئوری از روش آموزش آنلاین و کارگاه‌ها به روش حضوری استفاده کرد» (دانشجوی ۱۵)

ترجیح یک دانشجو برای کلاس‌های کاملاً آنلاین:

«من به این دلیل که می‌توانم فعالیت‌های شخصی بیشتری انجام دهم و در سمینارهای بیشتری در ارتباط با درسم شرکت کنم با یادگیری آنلاین انگیزه بیشتری خواهم داشت» (دانشجوی ۱۴)

جدول ۶. نظرات دانشجویان در مورد عوامل تأثیرگذار بر تعامل آنان با آموزش آنلاین (تعداد=۲۴)

ترجیحات	تعداد دانشجویان
خود درس	۱۰
استاد و اینکه چقدر گرا و جذاب درس می‌دهد	۹
مشکلات تکنیکی	۶
عدم وجود تماس فیزیکی	۶
استفاده از لپ‌تاپ یا گوشی موبایل (مکان منقطع و تغییر پذیر)	۴

عواملی که بر مشارکت دانش آموزان با آموزش آنلاین در طول دوره همه‌گیر تأثیر گذاشت

جدول ۶. نشان‌دهنده نظراتی است که بر تعامل دانشجویان در ارتباط با آموزش آنلاین در زمان همه‌گیری تأثیرگذار است. تقریباً نیمی از مشارکت‌کنندگان، درس و استاد راهنما (به‌عنوان مثال: چقدر درس خود را جذاب و گیرا کرده است) را گزارش کرده‌اند. دیگر عواملی که تأثیر منفی بر مشارکت دانشجویان داشته مشکلات فنی و عدم وجود تماس فیزیکی بوده است.

نمونه‌هایی از نظرات منتخب دانشجویان عبارت بودند از:

« من اول خود درس، که به نظرم جالب آمده یا نه و بعد از آن استاد را که به نظرم نحوه تدریس او بسیار مهم است در نظر می‌گیرم. » (دانشجوی ۱۹)

« به‌عنوان مثال، در کلاس‌های سال اول ما صحبت نمی‌کردیم، تنها استاد صحبت می‌کرد، ما حتی دوربین‌هایمان را هم روشن نمی‌کردیم... بعد از آن (در سال دوم همه‌گیری) از نظر روش ارائه مطالب جالب‌تر شد، و در آن زمان دوربین را روشن کردیم و مشغول بحث و گفت‌وگو شدیم... » (دانشجوی ۲۴)

« بعضی از استادان که برای جذاب‌تر و گیراتر کردن درس‌ها تلاش زیادی کردند و من علاقه زیادی برای شرکت در آن کلاس‌ها داشتم. آن استادها را می‌شناختم و می‌دانستم که کلاس‌های آنان چگونه پیش می‌رود و می‌خواستم که در کلاس‌هایشان شرکت کنم و آن‌ها برای شرکت در کلاس‌هایشان به من انگیزه می‌دادند. » (دانشجوی ۸)

یکی از شرکت‌کنندگان نظر داد:

« استفاده از کامپیوتر در طول کلاس درس برای من بسیار مهم و ضروری است و کامپیوتر نقش مهمی برای من ایفا می‌کند. » (دانشجوی ۱۲)

دانشجوی دیگری نظر داد که:

« این واقعیت داشت که من صورت خود را هنگام چت به دوستانم نشان نمی‌دادم اما از زمانی که یادگیری آنلاین شد انگیزه من برای مشارکت در یادگیری و چت تصویری با دوستانم افزایش یافت. من سؤال می‌پرسیدم و این‌گونه پرسش‌هایم را حل می‌کردم. » (دانشجوی ۲)

بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش بازخورد (دیدگاه‌ها و ترجیحات) دانشجویان را پس‌ازاینکه به دلیل همه‌گیری کرونا مجبور شدند که ترم تحصیلی را کاملاً و انحصاراً به‌صورت آنلاین بگذرانند انجام‌شده است. شیوه‌های آموزش حضوری، آنلاین و ترکیبی از نگاه دانشجویان مورد بررسی قرار گرفت. نتایج این تحقیق، گرچه تعمیم‌پذیر نیست، اما مجموعه شواهدی در اختیار نظام آموزش عالی قرار می‌دهد. انتظار می‌رود که درک برداشت دانشجویان از روش‌های متفاوت یادگیری به بازنگری سیاست‌های آموزشی دانشگاه در دوره بعد از همه‌گیری کمک کند.

در مورد سؤال اول پژوهش (نظرات دانشجویان در رابطه با مزایا و معایب آموزش حضوری، آنلاین و چندگانه چیست؟) دانشجویان مزایا و معایب متفاوتی بیان کرده‌اند که بعضی از آنان با تحقیقات قبلی مطابقت دارند. مزایای درک شده آموزش حضوری شامل نزدیک‌گرایی با استادان، اجتماعی شدن و ایجاد تعامل، مشارکت فعال دانش‌آموزان و همکاری ارتباطی بهتر است، درحالی‌که معایب عمده درک شده شامل جدول زمانی چالش‌برانگیز، عدم استفاده و استفاده حداقلی از تکنولوژی از طرف استادان و زمان آزاد کمتر است. به‌موازات آن، کلاس‌های آنلاین با مزایایی مانند انعطاف و تغییرپذیری زمان و مکان و آشنایی با فناوری دیجیتال همراه بودند. این مزایای درک شده در تحقیقات اخیر نیز مستند شده‌اند (اقبال و همکاران، ۲۰۲۲؛ خان و همکاران، ۲۰۲۲؛ پائودل، ۲۰۲۱؛ استوارت و لونتال، ۲۰۲۱). نقاط ضعف درک شده مانند مشکلات فنی و اتصال بد به اینترنت توسط تعدادی از تحقیقات گزارش شده‌اند (به‌عنوان مثال، اقبال و همکاران، ۲۰۲۲؛ خان و همکاران، ۲۰۲۲؛ پائودل، ۲۰۲۱)، درحالی‌که فقدان جلسات آزمایشگاهی و عملی توسط فینلیو همکاران (۲۰۲۲) نشان داده شده است. شرکت‌کنندگان در مورد آموزش ترکیبی، ترکیب چند روش (حضوری و آنلاین) را به عنوان ذکر کردند، درحالی‌که حدود نیمی از نمونه‌ها بر این باورند که آموزش ترکیبی راه‌حل عملی برای شرایط ویژه است. این یافته با تحقیقات اخیر در رابطه با دانش‌آموزان سنگاپوری (لی و همکاران، ۲۰۲۲) و چینی (لی، ۲۰۲۲) که مزایای رویکردهای یادگیری چندگانه را ترکیبی از مزایا و منافع آموزش حضوری و آنلاین می‌دانند همسو است. همان‌گونه که قبلاً عنوان شد، هدف اولین سؤال تحقیق این بود که دانشجویان را به دادن پاسخ به سؤال دوم تحقیق سوق دهد، دلیل این کار این بود که آنان آموزش چندگانه را تجربه نکرده بودند.

در مورد سؤال دوم تحقیق (دانشجویان بعد از پایان دوران همه‌گیری چه نوع و شیوه آموزشی (آنلاین، حضوری، چندگانه) را ترجیح می‌دهند؟ دانشجویان تأکید کردند که آموزش حضوری و چندگانه را ترجیح می‌دهند. با این‌که ترجیح تحصیل حضوری بیشتر بود (همسو با تحقیقات اقبال و همکاران، ۲۰۲۲؛ پونگکنداک و همکاران، ۲۰۲۱؛ زاپاتا و همکاران، ۲۰۲۱)، دانشجویان بیان کردند که تحت شرایطی (به‌عنوان مثال، آموزش حضوری برای دوره‌های عملی و آزمایشگاهی و آموزش آنلاین برای دوره‌های نظری) آموزش ترکیبی را ترجیح می‌دهند. ترجیح دانشجویان به روش ترکیبی باقابلیت‌های ترکیب مزایای کلاس‌های آنلاین و حضوری مرتبط بود. همسو با (زاگاس و همکاران، ۲۰۲۲) دانشجویان ایرانی در زمان کلاس‌های عملی که نیاز به کار و تمرین آزمایشگاهی دارد آموزش حضوری را ترجیح می‌دهند.

با (لی، ۲۰۲۲) که دریافت، اکثر دانشجویان چینی اعتقاد دارند کلاس‌های درس و کلاس‌های آنلاین مکمل یکدیگر هستند و هر دو برای آموزش آینده اهمیت دارند، همخوانی وجود دارد (ویتال لویز و همکاران، ۲۰۲۲) گزارش دادند که ۵۲ درصد از دانشجویان مکزیکی بر این اعتقادند که کلاس‌های غیرحضوری بهترین رویکرد یادگیری است، اما یک چهارم نمونه‌ها موافق بودند که آموزش ترکیبی/چندگانه تأثیرگذار خواهد بود.

در ارتباط با سؤال سوم تحقیق (چه عواملی بر تعامل و مشارکت دانشجویان در طول دوره همه‌گیری در رابطه با یادگیری آنلاین تأثیرگذار بوده است؟) حدوداً نیمی از نمونه‌ها، درس و استاد راهنما را گزارش کردند. در تحقیقات اخیر در حین همه‌گیری، استاد و روش‌های تدریس به‌عنوان عوامل تأثیرگذار بر مشارکت دانشجویان تلقی شدند (آریستونیک و همکاران، ۲۰۲۰؛ اقبال و همکاران، ۲۰۲۲؛ مالک و داهیا، ۲۰۲۱؛ استوارت و لونتال، ۲۰۲۱). نقاط ضعف آموزش آنلاین مانند مشکلات فنی و عدم وجود تماس فیزیکی به عنوان عوامل عدم مشارکت عمل کردند. مشارکت دانش‌آموزان در کلاس‌های آنلاین با اعمال روش‌های آموزش آنلاین و یا چندگانه در آینده مرتبط است.

نظرات و ترجیحات دانشجویان در ارتباط با شیوه‌های آموزش حضوری، آنلاین و چندگانه (پس از تجربه آموزش آنلاین در چندترم تحصیلی به دلیل همه‌گیری) بر رویه‌ها و یا سیاست‌های دانشگاه تأثیری دارد. در وهله نخست، آموزش به‌موجب توسعه مهارت‌های ارتباطی و همکاری دانشجویان در مقطع کارشناسی پیشنهاد می‌شود. به‌عنوان مثال، تشکیل کارگاه‌های دانشجویی در بستر یادگیری مشارکتی (ساجپانی و همکاران، ۲۰۲۲). بعلاوه، آمادگی دانشجویان بعد از تجربه آموزش آنلاین برای پذیرش (انتقال به) آموزش چندگانه افزایش یافته است.

پیشنهادهای

۱- پیشنهاد می‌شود سیاست‌های آموزشی دانشگاه‌ها برای به‌کارگیری (هرچه بیشتر) روش‌های آموزشی ترکیبی-چندگانه، و ارتقای مدیریت سازمانی، فناوری و دانشگاهی مورد بررسی مجدد قرار گیرند؛ به این جهت که دانشگاه‌ها برای بحران‌های احتمالی، شرایط اضطراری و احتمالات در آینده آماده شوند. دوران پس از همه‌گیری شاهد اصلی جدید خواهد بود که در آن امکان دارد یک روش چندگانه که هر دو روش کلاس درس حضوری و کلاس درس آنلاین را ترکیب می‌کند اتخاذ شود.

۲- محیط‌های یادگیری جدید (مانند شیوه‌های آموزشی چندگانه) باید حافظ انگیزه مشارکت دانشجویان در ارتباط با تحصیلات آکادمیک آنان باشد؛ در طول دوران همه‌گیری مشارکت دانشجویان در کلاس‌های آنلاین چالش برانگیز بود.

۳- مطالبات جدیدی مانند سازمان‌دهی دوره‌ها و طراحی مطالب درسی جدید برای استادان ایجاد می‌شود.

۴- می‌توان فعالیت‌های یادگیری آنلاین برای کلاس‌ها و دوره‌های نظری را در فرآیند آموزشی ادغام کرد.

۵- بررسی نظرات و ترجیحات دانشجویان در ارتباط با روش‌های آموزش حضوری، آنلاین و چندگانه، یک موضوع تحقیقاتی دائمی و جاری است. پس از همه‌گیری و استفاده اجباری از آموزش کاملاً آنلاین، راه برای اجرای گسترده‌تر روش یادگیری ترکیبی-چندگانه در کلاس‌ها و دوره‌های کارشناسی هموار شده است. این روش (مدت‌زمانی مختص به حضور در محیط دانشگاه و مدت‌زمانی مختص به کلاس آنلاین) به‌ویژه در زمان تحولات و بحران‌ها مفید است.

۶- تحقیق آتی می‌تواند تأثیرات احتمالی خصوصیات دانشجویان (به‌عنوان مثال، جنسیت، رشته تحصیلی) را بر ترجیحات و اعتقادات آنان بررسی کند. به‌عنوان مثال، نشان داده شود که رشته تحصیلی بر درک و برداشت دانشجویان در زمان بحران تأثیر می‌گذارد.

۷- از نظر دانشجویان این‌طور می‌شد نتیجه گرفت که ارتباطی بین روش تحصیل و دانشکده‌ای که در آن تحصیل می‌کنند وجود دارد. تحقیقات آتی آمادگی دانشجویان (و استادان) برای آموزش چندگانه و آموزش‌های دیجیتال-آنلاین را بیشتر مورد بررسی قرار دهند.

محدودیت‌ها

۱- ممکن است پاسخ‌های دانشجویان جانب‌دارانه یا تحت تأثیر رضایت کلی آنان نسبت به آموزش آنلاین باشد. از آنجایی که تجربیات دانشجویان مرتبط با دانشگاه آنان است، سؤالات مربوط به ویژگی‌های دانشگاه و پشتیبانی موجود می‌تواند اعتبار و محتوای بیشتری را به پاسخ‌های دانشجویان اضافه کند.

۲- محدودیت دیگر این است که تحلیل تنها توصیفی است و کیفی و از روش کمی استفاده نشده است. پیشنهاد می‌شود تحقیقات آینده از پرسشنامه استفاده شود. تحقیقات آتی با کاوش در درک و برداشت‌های دانشجویان کشورها، رشته‌های دانشگاهی و سطوح علمی مختلف می‌تواند چشم‌انداز وسیع‌تری را اتخاذ کند.

منابع

- اصغری، ف. آموزش عالی و کرونا در ایران، یک گام به جلو پژوهش در آموزش عالی، علم و بحران کرونا در ایران، ۲۰۲۰.
- قاسمی، ی؛ و هاشمی، ع. (۱۳۹۸). انجام پژوهش به روش تحلیل تماتیک راهنمای عملی و گام به گام برای یادگیری و آموزش (مورد مطالعه: مصرف موسیقی دانشجویان کارشناسی ارشد دانشگاه ایلام. فصلنامه عمل فرهنگ ایلام، ۲۰ (۶۴)، ۳۳-۷.
- Aristovnik, A., Keržič, D., Ravšelj, D., Tomaževič, N., & Umek, L. (2020). Impacts of the COVID-19 pandemic on life of higher education students: A global perspective. *Sustainability*, 12(20), 8438. <https://doi.org/10.3390/su12208438>
 - Bond, M., Buntins, K., Bedenlier, S., Zawacki-Richter, O., & Kerres, M. (2020). Mapping research in student engagement and educational technology in higher education: a systematic evidence map. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 17(2), 1-30. <https://doi.org/10.1186/s41239-019-0176-8>
 - Bozkurt, A. (2022). Resilience, adaptability, and sustainability of higher education: A systematic mapping study on the impact of the coronavirus (COVID-19) pandemic and the transition to the new normal. *Journal of Learning for Development*, 9(1), 1-16. <https://doi.org/10.56059/jl4d.v9i1.590>
 - Creswell, J. W. (2012). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research*. Pearson.
 - Finlay, M. J., Tinnion, D. J., & Simpson, T. (2022). A virtual versus blended learning approach to higher education during the COVID-19 pandemic: The experiences of a sport and exercise science student cohort. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 30, 100363. <https://doi.org/10.1016/j.jhlste.2021.100363>
 - García-González, A., Aznar-Diaz, I., Ramírez-Montoya, M. S., & Romero-Rodríguez, J. M. (2022). Needs and expectations of university students: Learning from the impact of Covid19 upon 9 Spanish universities. *Issues in Educational Research*, 32(1), 126-148.
 - Gorghiu, G., Pribeanu, C., Manea, V.I., Lamanaskas, V., & Makarskaitė-Petkevičienė, R. (2021). The usefulness of online learning during the COVID-19 pandemic as perceived by engineering education students: A multidimensional model. *Journal of Baltic Science Education*, 20(5), 716-728. <https://doi.org/10.33225/jbse/21.20.716> Nikolopoulou / *Journal of Digital Educational Technology*, 2(2), ep2206 7 / 7
 - Ghasemi, Yarmohammed, Hashemi, Ali, (2009). *Conducting research using thematic analysis method*, Elam National Culture Quarterly.
 - Iqbal, S.A., Ashiq, M., Rehman, S.U., Rashid, S., & Tayyab, N. (2022). Students' perceptions and experiences of online education in Pakistani universities and higher education institutes during COVID-19. *Education Sciences*, 12(3), 166. <https://doi.org/10.3390/educsci12030166>
 - Keane, T., Linden, T., Hernandez-Martinez, P., & Molnar, A. (2022). University students' experiences and reflections of technology in their transition to online learning during the global pandemic. *Education Sciences*, 12(7), 453. <https://doi.org/10.3390/educsci12070453>
 - Khan, S., Kambris, M. E. K., & Alfalahi, H. (2022). Perspectives of university students and faculty on remote education experiences during COVID-19-a qualitative study. *Education and Information Technologies*, 27, 4141-4169. <https://doi.org/10.1007/s10639-021-10784-w>
 - Lee, I. C. J., Wong, P., Goh, S. P. L., & Cook, S. (2022). A synchronous hybrid team-based learning class: why and how to do it? *Medical Science Educator*, 32, 697-702. <https://doi.org/10.1007/s40670-022-01538-5>

- Li, D. (2022). The shift to online classes during the COVID-19 pandemic: Benefits, challenges, and required improvements from the students' perspective. *The Electronic Journal of e-Learning*, 20(2), 1-18. <https://doi.org/10.34190/ejel.20.1.2106>
- Malik, N., & Dahiya, M. (2021). A survey of teachers' and students' perspective on e-learning during COVID-19 in Delhi. *MIER Journal of Educational Studies Trends and Practices*, 11(2), 200-222. <https://doi.org/10.52634/mier/2021/v11/i2/1804>
- Nikolopoulou, K. (2022). Online education in early primary years: Teachers' practices and experiences during the COVID-19 pandemic. *Education Sciences*, 12(2), 76. <https://doi.org/10.3390/educsci12020076>
- Nikolopoulou, K., & Kousloglou, M. (2022). Online teaching in COVID-19 pandemic: Secondary school teachers' beliefs on teaching presence and school support. *Education Sciences*, 12(3), 216. <https://doi.org/10.3390/educsci12030216>
- Paudel, P. (2021). Online education: Benefits, challenges and strategies during and after COVID-19 in higher education. *International Journal of Studies in Education*, 3(2), 70-85. <https://doi.org/10.46328/ijonse.32>
- Pettigrew, J. E., & Howes, P. A. (2022). COVID-19 and student perceptions toward a swift shift in learning format: does experience make a difference? *American Journal of Distance Education*. <https://doi.org/10.1080/08923647.2021.2013749>
- Pongkenderk, J. J., Ahmar, D. S., Munandar, H., & Azzajjad, M. F. (2021). Student perceptions of online learning during the COVID-19 pandemic. *EduLine: Journal of Education and Learning Innovation*, 2(1), 1-16. <https://doi.org/10.35877/454RI.eduline607>
- Sachyani, D., Yarom, H., & Gal, A. (2022). Perceptions of the Book Creator's role as a forefront of SEL during the COVID19 pandemic. *Pedagogical Research*, 7(4), em0133. <https://doi.org/10.29333/pr/12308>
- Salta, K., Paschalidou, K., Tsetseri, M., & Koulougliotis, D. (2022). Shift from a traditional to a distance learning environment during the COVID-19 pandemic. *Science & Education*, 31, 93-122. <https://doi.org/10.1007/s11191-021-00234-x>
- Stewart, W. H., & Lowenthal, P. R. (2021). Experiences and perceptions of exchange students learning online during the COVID-19 pandemic in the Republic of Korea: An exploratory descriptive study. *Asian Journal of Distance Education*, 16(1), 119-140. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4782878>
- Stewart, W. H., Baek, Y., & Lowenthal, P. (2022). From emergency remote teaching (ERT) to sustained remote teaching (SRT): A comparative semester analysis of exchange students' experiences and perceptions of learning online during COVID-19. *Online Learning*, 26(2), 170-197. <https://doi.org/10.24059/olj.v26i2.2661>
- Sullivan, P. M. (2022). From the student perspective: An analysis of in-person, hybrid, and online learning during the pandemic. In P. Sullivan, B. Sullivan, & J. Lantz (Eds.), *Cases on innovative and successful uses of digitalresources for online learning* (pp. 80-95). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-9004-1.ch003>
- Van der Graaf, L., Dunajeva, J., Siarova, H., & Bankauskaite, R. (2021). Research for CULT Committee—Education and youth in post-COVID-19 Europe—Crisis effects and policy recommendations. European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/690872/IPOL_STU\(2021\)690872_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/690872/IPOL_STU(2021)690872_EN.pdf)

- Vital López, L., Zamora-Antuñano, M.A., Cruz-Pérez, M.A., Rodríguez Reséndiz, J., Fuentes Ramírez, F., Paredes García, W.J., Rodríguez Reséndiz, H., Cruz Ramírez, M., & García García, R. (2022). The impacts of COVID-19 on Technological and Polytechnic University students in Mexico. *Sustainability*, 14(10), 6087. <https://doi.org/10.3390/su14106087>
- Zacharis, G., & Nikolopoulou, K. (2022). Factors predicting university students' behavioral intention to use eLearning platforms in the post-pandemic normal: An UTAUT2 approach with 'learning value'. *Education and Information Technologies*. <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11116-2>
- Zagkos, C., Kyridis, A., Kamarianos, I., Dragouni, K. E., Katsanou, A., Kouroumichaki, E., Papastergiou, N., & Stergianopoulos, E. (2022). Emergency remote teaching and learning in Greek universities during the COVID-19 pandemic: The attitudes of university students. *European Journal of Interactive Multimedia and Education*, 3(1), e02207. <https://doi.org/10.30935/ejimed/11494>
- Zapata-Cuervo, N., Montes-Guerra, M. I., Hailey Shin, H., Jeong, M., & Cho, M.-H. (2021). Students' psychological perceptions toward online learning engagement and outcomes during the COVID-19 pandemic: A comparative analysis of students in three different countries. *Journal of Hospitality & Tourism Education*. <https://doi.org/10.1080/10963758.2021.1907195>